

Ötvenhatos megemlékezések a besúgók jelentéseinek tükrében

Holtak a nappaliban

Milyen kor az, amelyben az emlékezőket elúzik a temetőkből, az utcákról, a terekről, és alkalmi lakások nappalijában kénytelenek megidézni a holtakat? – erről vallanak a nyolcvanas évek ötvenhatos megemlékezéseiről „tudósító” besúgók egykori jelentései.

■ MODOR ÁDÁM

Évtizedeken keresztül lehetetlen volt az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékének, valódi történetének nyilvános felidézése. Talán még a forradalom napjainál is sötétebb lepelbe próbálta burkolni a szovjet hadsereg támogatásával hatalomra került MSZMP vezetése az 1956 leverését követő megtorlás valódi méreteit és körülményeit. Készültek ugyan propagandakiadványok, történeti, irodalmi és filmes feldolgozások a korszakról, ám ezek a szigorú cenzúra és öncenzúra, az érvényes párthatározatok szellemében soha nem mondhatták ki a teljes igazságot. Az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékét csak lefojtva, csendben őrizhette a magyarság.

A forradalom évfordulóján emlékezőket súlyos börtönbüntetésre ítélték az azt követő bosszúállás éveiben. Az állandósult idegen katonai megszállás, a megtorlás megannyi megpróbáltatása, a hatósági megfigyelés és a hatvanas évektől kezdődő életszínvonal-emelkedés, a „kádári kiegyezés” politikája – mind szerepet játszott abban, hogy az ötvenhatos hagyomány két évtizeden át leginkább a magyar emigráció szervezeteiben, sajtójában és a nyugati magyar nyelvű rádiók adásaiban éljen tovább.

A kádári hatalom a megtorlások lezárultával is éberen őrködött azon, hogy 1956-nak minél kevesebb nyoma maradjon az emberek emlékezetében. Megfélemlítés, zaklatás és ellehetetlenítés várt azokra, akik mégis megkísérelték többé-kevésbé nyilvánosan is felidézni az akkor történeteket. Nemegyszer előfordult, hogy a 301-es parcellánál, ahol a családtagok elföldelt szeretteik nyughelyét sejtették – hiszen a hatalom azt sem árulta el, hol hantolták el a kivégzetteket –, lovas rendőrök verték szét az emlékező hozzátartozókat.

Mindezek ellenére 1981-től ellenzéki csoportok Magyarországon is szervezett keretek között emlékeztek már az ötvenhatos eseményekre, amire kitűnő lehetőséget biztosítottak a magánlakásokon megtartott hétfői szabadegyetem előadásai. Így váltak ezek a lakások a múlttal való szembesülés helyszíneivé a köztetek és a temetők helyett: így költöztek be a temetetlen holtak a nappaliba.

Az egyik első kezdeményező Krassó György volt politikai elítélt, aki 1981. október 19-én a Szilágyi Sándor által szervezett hétfői szabadegyetem Bibó-előadását követően emlékezett meg az 1956-os magyar forradalomról. Jellemző a korszak félelmi reakcióira, hogy az egykori politikai fogoly Krassót többen támadták akkoriban a demokratikus ellenzék tagjai közül (maga az est szervezője, Szilágyi Sándor is), hogy meggon-dolatlan és előre nem egyeztetett cselekedetével veszélyeztette a szabadegyetem működését, és kellemetlen helyzetbe hozta hallgatóit, valamint a lakás gazdáit (Eörsi János és Betlen Anna). A hétfői szabadegyetemen mindig jelen lévő spiclik ugyanis szorgalmasan jelentettek. A sors finto-ra, hogy az ott elhangzottakat és történeteket épp e jelentések hagyták rá az utókorra, ezek alapján a dokumentumok alapján kíséreljük meg most röviden felvázolni, miképpen zajlottak ezek a megemlékezések a diktatúra utolsó tíz évében. A hétfői szabadegyetemen lezajlott megemlékezésről készített első BM-jelentés az alábbiakat állapította meg:

„Ezután Szilágyi közölte, hogy az 1956-os események évfordulója alkalmából egy kis megemlékezést tartanak, »ez nem kötelező, s aki úgy gondolja, nyugodtan elmehet«.

Miután a társaság együtt maradt, Krassó György tartott egy kb. 30 perces »emlékműsort«. Elmondta, hogy 1956. október 23-án nagy történelmi pillanatra került sor, s a nemzet meggyőződhetett arról, hogy az emberek saját erőből is változtathatnak életükön, sorsukon. Sajnos november 4-én rá kellett jönniük, hogy hiába van meg a belső egység, a »külső zsarnokság felette áll, és minden erőszakra képes«. Azóta Krassó szerint az emberek többsége nálunk lemondott a társadalom átalakításával kapcsolatos törekvésekről, noha a jelenlegi lengyelországi események azt mutatják, hogy van értelme az ilyen irányú tevékenységnek.

A hallgatóság feszült érdeklődése mellett Krassó felolvasta Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról c. versét, mely 1956 októberében az Irodalmi Újságban jelent meg, majd magnóról bejátszott egy hangmontázst, melyet a Kossuth rádió, illetve a »Szabad Kossuth Rádió« korabeli műsorából állított össze, kronológiai sorrendben követve az eseményeket október 23-tól november 4-ig. Az archív felvételeken hírek, Nagy Imre-»szózatok«, illetve az MSZMP KB első titkárának (Kádár János) beszéde szerepelt. A hangmontázs végén a Himnusz néhány taktusát játszotta be, melyet a résztvevők felállva hallgattak végig.

Krassó után Szabó Miklós tartott egy rövid beszédet, melyben azt fejtegette, annak ellenére, hogy elbukott az '56-os »forradalom«, mégis sokat köszönhet neki az egész ország. Szabó szerint az, hogy nálunk jobb az életszínvonal, mint a környező szocialista országokban, nyitottabb a társadalom, viszonylag szabadon lehet utazni, ez mind '56-nak köszönhető. Véleménye szerint ennek viszont az az ára, hogy nálunk az emberek lemondtak a politikai jogok követeléséről, illetve gyakorlásáról.

Az összejövetel végén Petri György felolvasta saját »költeményét«, a Kis októberi forradalom emlékezete címmel [helyesen: A kis októberi forradalom 24. évfordulójára], melyet 1980-ban írt. Az egész vers a II. világháború utáni korszak kigúnyolása.

Az előadásokat nagy tapssal jutalmazta a mintegy 90–100 fős hallgatóság, mely a rendezvény befejeztével rendezavarás nélkül távozott a lakásból.”

Megrongálódott pesti ház 1956 októberében. Az utcáról zuglakásokba

A megemlékezés kapcsán a résztvevők közül 10 személyt az elkövetkező napokban meghallgattak a rendőrségen, de eljárás senki ellen nem indult.

Nagy vihart kavart Krassó György 1983. június 13-án tartott előadása, mivel az előadáson elhangzottakat hangfelvétel alapján a Szabad Európa Rádió folytatásokban sugározta, ezzel jelentősen megsokszorozva a hallgatóság létszámát. Egy korabeli hálózati jelentés részletesen beszámol az elhangzottakról:

„Június 13-án kb. 30 személy gyűlt össze Krokovay Zsolt lakásán a »házi egyetem« szokásos hétfői esti előadása alkalmából. Először Szilágyi Sándor folytatta, majd befejezte Bibó István műveiről szóló sorozatát. Ezután Krassó György emelkedett szólásra, és bejelentette, hogy az aktuális, 25. évfordulóra való tekintettel megemlékezik Nagy Imre és társainak kivégzéséről.

Elsőként saját börtönméltványait elevenítette fel, részletes leírást adott a Fő utcai fogdáról és annak celláiról, azzal az indoklással, hogy a hallgató képet nyerjen arról a helyszínről, ahol a tárgyalás és az azt megelőző vizsgálat folyt. Majd nagy vonalakban ismertette a vizsgálat és a per lefolyását. Szilágyi József különügyét, Losonczy Géza halálát, valamint a pert meghatározó és befolyásoló külpolitikai körülményeket, a szovjet–jugoszláv ellentéteket stb.

Egyenként ismertette és jellemezte a per szereplőit. Gimes Miklós életútjának felvázolásakor átadta a szót Gimes jelen lévő volt menyasszonyának. Ugyanígy Maléter Pál életrajzának ismertetése után Maléter öz-

vegyét kérte meg, hogy mondja el mindazt, amit ő nem tudhat Maléterről. (...) Végül Nagy Imréről beszélt Krassó, akit »a pártvonalhoz mindenkor hű, szerény és becsületes kommunisnaként« jellemzett, akit az események sodortak sorsdöntő állásfoglalásaihoz, és aki végül is az egész nemzet érdekeit elébe helyezte az általa képviselt párt érdekeinek és uralmának. (...)

Krassó a megemlékezést azzal indokolta, hogy »mindaddig nem lehet ebben az országban igazi demokratikus ellenzékéről és igazi demokratikus mozgalomról beszélni, amíg meg nem törjük a hallgatást, és vissza nem hozzuk a mesterséges feledésből a köztudatba azoknak az emléket és alakját, akik a legtöbbet tették és a legtöbbet áldozták azért, hogy ebben az országban szabadság és demokrácia legyen«.

Kitért arra is, hogy igen »elkeserítő« hatással volt rá, hogy a szabadságot követő években azt tapasztalta, hogy milyen gyorsan megfélemedezett a lakosság Nagy Imréről és társairól, és milyen gyors és sikeres volt a hatalom »tudatosítása« ezen a téren. A történelmi távlat azonban már el-mossa a közvetlen politikai érdekeket, és joggal el lehet várni a mai politikai hatalomtól, hogy Nagy Imre emlékét, ugyanígy az elesett felkelők emlékét másképpen kezelje, mint korábban.”

Krassó 1983. október 28-án az ELTE Jogi Karán tartott beszédében már több száz fős hallgatóság előtt emlékezett meg a forradalmat követő megtorlás áldozatairól, a jelen lévő hallgatóság kitörő tapssal fogadta bátor kiállítását.

A következő '56-os megemlékezésre 1985. október 23-án került sor az Inconnu csoport által fenntartott Artéria Galériában. Ekkor Budapesten ülésezett az Európai Kulturális Fórum, ami védettséget jelentett, illetve lehetőséget arra, hogy zavartalan megemlékezést tartsanak a magyar forradalomról. Az eseményről készített BM-jelentés szerint:

„1985. október 23-án 19 órai kezdettel az »1956. évi forradalom« évfordulója alkalmából az Inconnu »művészcsoport« szervezésében fotókiállításal egybekötött »megemlékezésre« került sor a Molnár Tamás, Budapest III., Lajos utca 142. szám alatti magánlakásán működtetett úgynevezett Artéria Galériában. A rendezvényen mintegy 50–55 fő, túlnyomórészt prominens ellenséges ellenzéki személy (Haraszi Miklós, Kiszely Károly, dr. Demszky Gábor, Rajk László stb.) jelent meg. A fórum alkalmából hazánkban tartózkodó nyugati újságírókat csak egy-két személy képviselte, viszont az előző rendezvényhez hasonlóan ismét megjelent Richard Baltimore, a budapesti USA-nagykövetség politikai tisztje. A főszerepet »kiemelt meghívottként« Krassó György, Pákh Tibor, Rácz Sándor és Mécs Imre játszotta, valamint szót kapott a »díszvendég«, Maléter Pálné.”

Krassó, aki samizdatkiadóként is a magyar október örökségét, inspiráló hatását próbálta kiemelni, bevezető szavai után Pákh Tibor és Rácz Sándor arról beszéltek, hogy a »rákosista korszak féktelen terrorjával szemben a magyarság optimizmusa nemzeti egység formájában, robbanás-ként tört a felszínre. A munkásság, a parasztság, az értelmiség között teljes egyetértés alakult ki, ellentétek nem voltak köztük. (...)

1956 óta a szovjethatalom bérénci ülnek minden egyes hivatalban, minden intézményben, mindenütt. Ezek a megtorlás során több megszárlást, tömeggyilkosságot követtek el, mint Haynauék vagy 1919 után Horthyék. (...)

Mécs Imre csak néhány gondolatot fűzött hozzá az elhangzottakhoz, de a többieknél mérsékeltebb hangnemet ütött meg.”

Krassó egy hónap múlva Angliába távozott, életében először kapott útlevelet Nyugatra. Az ötvenhatos megemlékezések folytatását Lados Balázs és Nagy Jenő vállalta 1986-ban. Ekkor azonban sajátos incidens zavarta meg az előkészületeket. Erről a következő olvasható az 1986. október 21-én kiadott napi operatív információs jelentésben:

„A szerv újabb adatai szerint »Vidéki« [Szilágyi Sándor fedőneve] mintegy 60 érdeklődőt mozgósított Eörsi István író lakására azzal, hogy azt nevezett a rendelkezésükre bocsátja.

Eörsi a napokban konzultált barátjaival, s ennek során kifejtette, hogy ő nem a »repülő egyetemre« gondolt, hanem egy megemlékezésre, amelyen »komoly emberek« vesznek részt (pl. Konrád, Vásárhelyi, Rácz stb.). Kifejtette, hogy ő híve a »személyi válogatásnak«, és az ilyen »gyűjtő hangú« személyekhez, mint pl. Gadó György, Nagy Jenő, Pákh Tibor nincs bizalma. Amit ezek produkálnának – hozzájuk sorolva Szilágyi Sándort is –, azért ő »nem tartja a hátát«. A »konzultációk« során kiderült, hogy Eörsi tud a preventív figyelmeztetésekről, és ez visszatartó tényező nála. (Fónay kórházi beutalóját is összefüggésbe hozta a preventívcióval.)

Vásárhelyi Miklós és Konrád György kifejezetten lebeszélte a rendezvényről. Nagy Bálint is közölte, hogy nem kíván részt venni. »Mérnök« (Rajk László fedőneve) úgy foglalt állást, hogy ha Eörsi akarja, eljön, de nem látja értelmét. Mindezt összevetve Eörsi álláspontja: ő színházban akar dolgozni, írásaival meg kíván jelenni, s ezt nem kockáztatja a fent nevezett, általa nem sokra tartott személyek miatt. Ezért október 20-án elutazott, erről az általa fontosnak tartott személyeket értesítette, a többiek értesítését rábízta »Vidékire«.

Ilyen előzmények után került sor Lados Balázs lakásán a megemlékezésre. Október 23-án Nagy Jenő, a Demokrata című lap kiadójának lakásán gyűlt össze 50–60 fő, hogy meghallgassa Rácz Sándor visszaemlékezését, Öskü Csaba verseit, Szilágyi Sándornak az alkalomra írt esszéjét. Az eseményről helyszíni riportban számolt be egy amerikai televíziós társaság forgatócsoportja. Itt hangzott el, hogy Bokros Péter, az Inconnu csoport egyik tagját a rendőrség Budapestről való kitiltással fenyegette meg. Talán nem véletlen, hogy a Beszélő-körtől egyre inkább eltávolodó Nagy Jenő és családja lett az 1986–87-es hatósági intézkedések, házkutatások, elkobzások egyik legfőbb elszenvetője. Ennek a házkutatási hullámnak esett áldozatul az Inconnu csoport A harcoló város című kiállításának teljes anyaga is,

A harmincadik évfordulót követően a hatósági megfigyelés és fokozódó üldözés elől Lados Balázs 1987 nyarán emigrált.

1987. október 23-án a megemlékezés helyszíne a Műegyetem kertje, ahol Mécs Imre mond rövid beszédet, Pákh Tibor pedig hangos »Ruszik, haza!« kiáltással ad hangot a megszállás elleni tiltakozásának. A marknyi emlékező az egyetem tisztségviselőjének felszólítását követően elhagyja a Műegyetem területét. A kora esti órákban az Inconnu csoport szervezésében Philipp Tibor lakásán emlékeznek 1956-ra a korábbiakból már ismert tematika alapján.

A Budapesten 1988. június 16-án megtartott temetői és utcai demonstrációk, megemlékezések már jelzik, hogy a hatalmi tiltás ellenére és a hatósági fellépés dacára az ötvenhatos megemlékezések és azok résztvevői kiléptek a magánlakásokból a közteterekre.